

Intra-Institutional Dynamics and Its Impact on US-Russian Track-Two Diplomacy

Roxana Niknami¹

Assistant Professor, Department of Regional Studies, Faculty of Law &
Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

Maryam Abolhoseiny

Ph. D. in International Relations, Kish International Campus, University of
Tehran, Kish, Iran

(Date received: 5 June 2022 - Date approved: 14 September 2022)

Abstract

Introduction: US relations with the Soviet Union during the Cold War and with the Russian Federation thereafter have fluctuated from open hostility to competition. However, during and after the Cold War, Track-Two diplomacy, as an organized and institutionalized mechanism, have complemented the official diplomacy between the two countries. During the cold war, the high level of mistrust and hostility between the two superpowers, which sometimes led to the blockage of official relations, forced both sides to use Track-Two diplomacy. But despite ending of systemic competition and changing in the U.S. - Russian relations during the post-collapse era, Track-Two diplomacy continued with the characteristics of the previous era.

Research Question: Considering what has been said, the question is how did intra-organizational dynamics lead to the pursuit of Track-Two diplomacy in realizing US and Russian interests during and after the Cold War?

Research Hypothesis: The hypothesis of the research is that according to the historical path taken during the Cold War, the need to provide the strategic and sustainable interests of each country, the use of institutions with close ties with the government and interactions formed among the participants in informal processes, have caused the

1. E-mail: niknami.roxana@ut.ac.ir (Corresponding Author)

continuation of Track-Two diplomacy in U.S. - Russian relations in post-collapse era.

Methodology and Theoretical Framework: To test the above hypothesis, the theory of “historical institutionalism” has been used. The emphasis of this paper is on the "equation" which is one of the main elements of the theory of historical institutionalism. In this direction and examining the same factors that had the same result in two different periods, the historical-comparative method is based on the comparison of the two periods of the Cold War and after the Cold War. The method of collecting information in this research is qualitative and based on documentary method.

Results and Discussion: Studying the process of Track-Two diplomacy between the United States and the Soviet Union and its future developments in the post collapse period indicates the necessity of using informal relations to realize foreign policy goals and strategic interests that could not be pursued through official channels. Due to a wall of mistrust between the two countries, Washington and Moscow have faced numerous challenges to reach any kind of agreement. The existence of a growing gap and mistrust at official levels has made it necessary to use government institutions or institutions trusted by governments to implement controlled informal diplomacy in such a way that even the use of Track-Two diplomacy, the experienced people of the two countries resumed the processes with institutionalization in the post-Soviet era.

All considered cases were examined in the field of equation, pursuit of benefits resulting from sustainable requirements, dimensions of coalition building interactions and the level of communication between the institutions involved with the center of power.² During the Cold War era, there were several strategic interests: improving domestic capabilities, ensuring global strategic stability, and the need for direct communication with the opposing country's society. The adopted strategy was to use institutions or formal institutions with close ties to the government, which led to coalition-building interactions. In the post-collapse period, coalition-building interactions continued but the strategic interests were reduced to geopolitical - regional levels and maintaining the relative level of relations. These goals are generally pursued by non-governmental organizations. Among the three common causal factors in the equation of the two periods of the time, during the Cold War, the ability of Track-Two diplomacy to realize strategic interests is the most important factor.

While in the post-collapse era, coalition building interaction is an influential factor.

The comparison of the two research periods shows many similarities and differences. The similarities are: the use of the institutional model in Track-Two diplomacy processes, having a high level of support from the governments and the existence of coalition-building interactions in the realization of strategic interests. The most important similarity is the realization of strategic interests which is supported by the highest levels of governance in both periods. This support has been extended to different levels of governance in the post-collapse era. The development of this support is the result of coalition-building interactions formed in the processes of Track-Two diplomacy. The existence of interactions and high-level support in both periods indicates the correspondence of the Track-Two diplomacy in the post Cold War era with its historical path in the Cold War period.

Differences can be seen in several fields. As mentioned above, strategic interests are reduced both quantitatively and qualitatively. Participating institutions are increased quantitatively and changed procedurally and substantively. They are changed from 9 governmental institutions to 21 non-governmental institutions. Criticism and opposition to the processes are reduced from the military and security level during the Cold War to the expert level during the post-collapse era. The achievements of Track-Two diplomacy are also decreased in terms of effectiveness. During the Cold War, Track-Two diplomacy processes influenced strategic plans. But in the post-collapse era, they are just a tool for adjusting and re-adjusting relationships.

Conclusion: The findings show that the continuity of the institutional model is common in both periods but the change in the level of interests and the entry of institutions far from the power centers have reduced the impact of these processes on official paths in the next period. On the other hand, the number of involved pathways and institutions in Track-Two diplomacy processes has significantly increased. Finally, in a general summary of the comparison, it can be said that during the Cold War, the track diplomacy between the United States and the Soviet Union was strengthened and effective. However, after the Cold War, US- Russia Track-Two diplomacy was developed but it did not have much impact.

Keywords: Track-Two Diplomacy, Institutionalism, Equation, Cold War, Dartmouth, Pugwash.

پویایی درون‌نهادی و تأثیر آن بر دیپلماسی راه دوم میان

ایالات متحد آمریکا و روسیه

رکسانا نیکنامی^۱

استادیار، گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مریم ابوالحسینی

دکترای روابط بین‌الملل، پردیس بین‌الملل کیش، دانشگاه تهران، کیش، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۳)

چکیده

روابط ایالات متحد آمریکا و فدراسیون روسیه در دوران جنگ سرد و پس از آن همواره از دشمنی آشکار تا رقابت در نوسان بوده است. چه در دوران جنگ سرد و چه در دوره پس از آن، فرایندهای دیپلماسی راه دوم به‌عنوان سازوکاری سازمان‌یافته و نهادینه، مکمل دیپلماسی رسمی دو کشور بوده است. در این نوشتار به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که عوامل نهادی داخلی چگونه به پیگیری دیپلماسی راه دوم در تحقق منافع آمریکا و روسیه در دوران جنگ سرد و پس از آن منجر شده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که در سازگاری با مسیر تاریخی طی شده در دوران جنگ سرد، لزوم تأمین منافع راهبردی و پایدار هر کشور، استفاده از نهادهایی با ارتباطات گسترده با دولت و روابط شکل‌گرفته در فرایندهای غیررسمی، موجب تداوم این مسیر از دیپلماسی در روابط آمریکا و روسیه شده است. برای آزمون این فرضیه از نظریه نهادگرایی تاریخی و به‌طور مشخص عنصر «هم‌پایانی» بهره گرفته‌ایم. در این زمینه، برای بررسی عوامل یکسانی که برابند مشابهی را در دو دوره متفاوت ایجاد کرده است؛ از روش تاریخی - تطبیقی بر مبنای مقایسه دو دوره زمانی جنگ سرد و دوران پس از آن استفاده کرده‌ایم. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تداوم الگوی نهادی در هر دو دوره، مشترک است، ولی تغییر در سطح منافع و ورود نهادهایی با فاصله زیاد از مراکز قدرت، موجب کاهش تأثیرگذاری این فرایندها بر جریان‌های رسمی در دوره متأخر شده است. هرچند که کمیت مسیرها و نهادهای دخالت‌کننده افزایش آشکاری داشته است.

واژگان اصلی: دیپلماسی راه دوم، نهادگرایی، هم‌پایانی، جنگ سرد، دارتموث، پاگواش.

۱. نویسنده مسئول: nikhani.roxana@ut.ac.ir

مقدمه

مذاکره با دشمن برای حل و فصل منازعه‌های دیرینه از وظایف مهم دیپلماسی است. نقش گفت‌وگوهای غیررسمی به‌عنوان ابزاری مهم در پیشبرد سیاست خارجی پذیرفته شده است. به‌ویژه میان کشورهای رقیب یا دشمن که فرایند مذاکرات آن‌ها یا با چالش‌های مهم روبه‌رو شده است، یا آغاز مذاکرات امکان‌پذیر نیست. قابلیت طرح ایده‌ها و پیگیری راه‌حل‌هایی که ممکن است در نشست‌های رسمی امکان‌پذیر نباشند، موجب توجه چنین سازوکاری شده است. به‌ویژه که برخی تجربه‌ها بر مبنای این روش که با عنوان دیپلماسی راه دوم^۱ از آن یاد می‌شود، ثابت کرده است دستاوردهای به‌دست‌آمده، باگذشت زمان می‌تواند بر تفکر رسمی و سرانجام بر سیاست‌گذاری‌ها تأثیر بگذارند. روند دیپلماسی راه دوم، میان ایالات متحد و اتحاد شوروی و سپس فدراسیون روسیه نمونه آشکاری از این مهم است. به‌ویژه که اراده مقام‌های دو ابرقدرت در پایه‌گذاری روابطی که در نوع خود و در دوران جنگ سرد اولین تجربه‌ها محسوب می‌شد، تنها به‌واسطه ورود نهادهای رسمی دو طرف به‌پیش رفت.

در دوره کوتاه تنش‌زدایی^۲ نیمه دوم دهه ۱۹۵۰، میان رهبران بلوک شرق و غرب، با امضای «موافقت‌نامه میان ایالات متحد آمریکا و اتحاد شوروی در مورد روابط فرهنگی، فنی و آموزشی»^۳، روابط غیررسمی و منحصربه‌فردی میان کارشناسان و نخبگان اتحاد شوروی و ایالات متحد آمریکا پایه‌گذاری شد که بعدها دیپلماسی راه دوم نام گرفت. با توجه به ارتباط گسترده پیشرفت علم با سطح‌های مختلف رقابت‌های ساختاری دو کشور، این روابط با مشارکت آکادمی‌های علوم دو کشور و ایجاد برنامه‌ای سازمان‌یافته در قالب روابط علمی و فنی برقرار شد (Schweitzer, 2004: V). البته با توجه به ابعاد راهبردی و ژئوپلیتیک رقابت دو کشور که در مسابقه تسلیحات هسته‌ای و مناطق جغرافیایی جدید توسعه می‌یافت، مسیرهای دیگری در چارچوب کنفرانس‌های پاگواش^۴ و دارتموث^۵ شکل گرفتند که نقش بسزایی در توافق‌نامه‌های راهبردی آن دوره و کاهش مناقشه‌های دو ابرقدرت داشتند. با وجود نظارت دقیق نهادهای رسمی و اطلاعاتی دو طرف بر این روابط و با وجود حمایت بالاترین سطح‌های حاکمیتی، در دوره‌هایی این مسیرهای ارتباطی غیردولتی، با وقفه‌های چندساله روبه‌رو شدند. ولی با همه این‌ها، در تاریک‌ترین دوران جنگ سرد به‌عنوان سازوکارهای پایدار و ساختارمند تداوم یافتند.

-
1. Track 2 Diplomacy
 2. Détente
 3. Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Exchanges in the Cultural, Technical, and Educational Fields
 4. Pugwash Conferences
 5. Dartmouth Conferences

در دوران پس از فروپاشی با وجود از میان رفتن رقابت‌های ساختاری و تغییر نوع روابط دو کشور، روابط سازمان‌یافته و نهادی دیپلماسی راه دوم میان دو کشور با استقلال بیشتری از نهادهای حاکمیتی و نظارتی همچنان ادامه یافتند. این موضوع نشان‌دهنده دگرگونی نگرش نشست‌های رسمی به دیپلماسی راه دوم، از فعالیتی موازی با دیپلماسی رسمی، به مسیری مکمل است. به شکلی که دو کشور توانستند در دوره‌های حساسی چون چالش‌های اخیر در پیمان‌های کنترل تسلیحات، ضمن بازنگه داشتن زمینه گفت‌وگو با تعدیل مواضع، به پیشبرد روابط و مذاکرات رسمی کمک کنند. بنابراین این پرسش مطرح می‌شود که عوامل نهادی داخلی چگونه به پیگیری دیپلماسی راه دوم در تحقق منافع ایالات متحد و روسیه در دوران جنگ سرد و پس از آن منجر شده است؟ با بهره‌بردن از نظریه نهادگرایی تاریخی با محوریت موضوع «هم‌پایانی»^۱ به مؤلفه‌های تأثیرگذار و عوامل یکسانی می‌پردازیم که برابند مشابهی را در هر دو دوره زمانی ایجاد کرده است. در این زمینه از روش تاریخی - تطبیقی بر مبنای مقایسه دو دوره جنگ سرد و پس از آن استفاده می‌کنیم. فرضیه این پژوهش این است که در سازگاری با مسیر تاریخی گذرانده شده در دوران جنگ سرد، لزوم تأمین منافع راهبردی و پایدار هر کشور، استفاده از نهادهایی با ارتباط‌های گسترده با دولت و روابط شکل گرفته در فرایندهای غیررسمی، موجب تداوم این مسیر از دیپلماسی در روابط آمریکا و روسیه شده است. در این زمینه، ابتدا چارچوب نظری و عنصر هم‌پایانی را بررسی می‌کنیم.

پیشینه پژوهش

در منابع فارسی در حوزه دیپلماسی راه دوم، فقط دو مقاله منتشر شده است: مقاله سجادپور و راز (۱۳۹۳) با عنوان «بایسته‌ها در مدل ارزیابی تکنیک دیپلماسی مسیر دوم» و مقاله مختاری و کشیشیان (۱۳۹۹) با عنوان «نقش دیپلماسی مسیر دوم در مناسبات ایران و آمریکا: مطالعه موردی دیپلماسی ورزشی». ولی در موضوع دیپلماسی راه دوم آمریکا و روسیه هیچ اثری به فارسی نوشته نشده است. در آثار فارسی بیشتر، ابعاد مختلف روابط ایالات متحد و روسیه واکاوی شده‌اند. برخی از این آثار با محوریت مکتب‌های اندیشه‌ای و سیاست خارجی و برخی دیگر از دیدگاه رقابت قدرت‌های بزرگ به موضوع نگریسته‌اند. برای نمونه، کولایی (۱۳۹۴) در مقاله «عوامل مؤثر بر دگرگونی روابط روسیه با آمریکا در دوره دمتری مدودیف» سطح‌های مختلف داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی مؤثر بر تغییر چشمگیر روابط آمریکا و روسیه و پیگیری طرح «بازشروع» را بررسی کرده است. ایده اصلی این نوشتار این است که این تغییر ریشه در تحول نگرش‌های غرب‌گرایی و اوراسیاگرایی در داخل روسیه داشته و برون‌داد این تحول تأکید بر زمینه‌های همکاری دو کشور در منطقه و جهان بوده است. در حالی که مقاله

«روندهای متحول در روابط روسیه و ایالات متحد آمریکا (مذاکره و همکاری، رقابت و تعارض)» نوشته سیمبر و شهیدانی (۱۳۹۲) از دیدگاه واقع‌گرایی تدافعی به الگوهایی پرداخته است که در دورهٔ پساجنگ سرد ایالات متحد برای به نظم درآوردن روابط خود با روسیه در قالب روابط میان قدرت‌های بزرگ به کار برده است.

آثار منتشرشده در حوزهٔ دیپلماسی راه دوم میان ایالات متحد و روسیه را می‌توان به چند گروه تقسیم کرد: دستهٔ اول، آثاری هستند که در سایهٔ رهیافت‌های حل منازعه، این پدیده را بررسی می‌کنند. برای نمونه فیشر^۱ (۱۹۹۷) در کتاب «حل بحران تعاملی» بر روش‌های مختلفی که توانایی حل تعارض میان آمریکا و شوروی را داشته‌اند تأکید می‌کند. مهم‌ترین شاخص این پژوهش تقویت اجتماعی شدن به وسیلهٔ روش‌های روان‌شناختی به منظور یافتن الگویی در حل منازعات بدون خشونت است. ساندرز، استوارت و نمراف^۲ (۲۰۱۱) نیز در کتاب «گفت‌وگوهای پایدار در مناقشه‌ها» با تمرکز بر روش گفت‌وگو به تجربه‌های صلح‌سازی آمریکا از دههٔ ۱۹۷۰ تا سال ۲۰۱۰ پرداخته‌اند که ناشی از تجربهٔ فرایندهای دیپلماسی راه دوم با شوروی و سپس با روسیه به وسیلهٔ کنفرانس‌های دارتموث است. شاخص مهم این اثر، ایجاد راه‌های پایدار غیررسمی برای گفت‌وگوهای چندمرحله‌ای است. مونت ویل^۳ (۲۰۰۶) نیز در مقالهٔ «دیپلماسی راه دوم: کار درمانگری تاریخ» از همین زاویه به مسئله پرداخته است.

دستهٔ دوم آثاری هستند که به دیپلماسی راه دوم، به‌عنوان ابزاری در پیشبرد سیاست خارجی دو کشور پرداخته‌اند. چنین رویکردی را می‌توان در کتاب شویتزر^۴ (۲۰۰۴) با عنوان «نیم‌قرن همکاری میان مرکزهای علمی-پژوهشی آمریکا-روسیه» و کتاب «دیپلماسی مدرن، نظریه و عمل» اثر پوپوف^۵ (۲۰۰۴) یافت. ایدهٔ اصلی این‌گونه آثار این است که برای مقابله با چالش‌های دوران جنگ سرد و ارتقای ظرفیت‌های داخلی، دو کشور ناگزیر به کاربست روش‌های بدیع و غیررسمی دیپلماتیک شده‌اند. مهم‌ترین شاخص‌های بررسی‌شده، توسعهٔ کانال‌های ارتباطی، دستاوردهای راهبردی و شیوه یا سطح تأثیرگذاری بر جریان‌های رسمی است. ماسکوفسکی^۶ (۲۰۱۲) و پیتر بون^۷ (۲۰۱۶) نیز از همین دیدگاه به موضوع پرداخته‌اند. دستهٔ سوم آثاری هستند که با توجه به پیشینهٔ مؤسسه‌ها یا تجربهٔ افراد در مشارکت در فرایندهای مختلف دیپلماسی راه دوم میان آمریکا و روسیه نوشته شده‌اند. این‌گونه آثار به توصیف تاریخی از ابعاد مختلف موضوع، در دوره‌های زمانی چند دهه از آغاز روابط

-
1. Ronald Fisher
 2. Saunders, Stewart and Nemeroff
 3. Montville
 4. Schweitzer
 5. Popov
 6. Mikhail Moskovsky
 7. Allen Pietrobon

پرداخته‌اند. گزارش بنیاد کترینگ^۱ (۲۰۱۰) از «پنجاه سال فعالیت کنفرانس‌های دارتموث»، کتاب استوارت^۲ (۲۰۲۱) با عنوان «شش دهه گفت‌وگوی شهروندان آمریکا و روسیه» و کتاب «از پاگواش تا پوتین» نوشته شر^۳ (۲۰۱۹) از این جمله‌اند. در این آثار مجموعه‌ای از شرایط بین‌المللی، روابط دوجانبه، نقش‌آفرینی نخبگان و مؤسسه‌ها در نتیجه‌بخش بودن دیپلماسی‌های غیررسمی به تصویر کشیده شده‌اند. کتاب برنز^۴ (۲۰۱۹) با عنوان «کانال پشتی» نیز با همین رویکرد به موضوع پرداخته است. فصل‌های سوم تا هفتم کتاب به دیپلماسی رسمی و غیررسمی آمریکا و روسیه در دوره پسا فروپاشی پرداخته است.

چارچوب نظری

نظریه استفاده‌شده در این نوشتار، نهادگرایی و به‌طور مشخص نهادگرایی تاریخی است. بحث اصلی نهادگرایی، نقش و قابلیت تأثیر نهاد، از ذهنی‌ترین وجه آن مانند هنجارها و عادت‌ها تا عینی‌ترین آن‌ها، از سازمان‌های تشکیل‌دهنده دولت بر رفتارها است که می‌تواند به شکل‌دهی به روندها و پدیده‌های اجتماعی و سیاسی منجر شود (Peters, 1999: 2-3). بسته به کانونی شدن مؤلفه‌های مختلف در تبیین تأثیرهای نهاد و کارگزار در تحلیل‌های نهادی، نظریه‌های نهادگرایی در گروه‌های مهم انتخاب منطقی، تاریخی و جامعه‌شناختی از هم متفاوت می‌شوند (Fioretos, Falletti, and Sheingate, 2016: 14). نهادگرایی انتخاب منطقی به دنبال کشف قوانین ناظر بر انگیزه‌ها و رفتارها باهدف مدل‌سازی و پیش‌بینی اقدام‌ها و پدیده‌های سیاسی است (Mouritsen, 1994: 202). نهادگرایی جامعه‌شناختی بر تبیین تأثیر نهاد بر ترجیح‌ها و هویت بازیگران تمرکز دارد تا تفاوت کارکردهای نهادی در جوامع مختلف را با توجه به مبانی فرهنگی تبیین کند (Hall & Taylor, 1996: 948). در حالی که محور بحث نهادگرایی تاریخی پویایی درون نهادها است. با توجه به برابری نهادگرایی تاریخی با روش مقایسه‌ای دو دوره تاریخی، تأکیدمان بر این مهم است. ^۵ نهادگرایی تاریخی، متوجه کانونی شدن سازمان‌دهی نهادی در مدیریت حکومت و اقتصاد سیاسی است. هرچند نهادهای اجتماعی و سیاسی غیردولتی را نیز در ایجاد مسیرهای متفاوت ملی مهم می‌داند (Hall and Taylor, 1996: 941-942). تمرکز نهادگرایان تاریخی بر محرک‌های نهادی مؤثر بر انگیزه‌های انسانی است. از این دیدگاه، انسان‌ها پیرو قاعده‌های هنجاری، بازیگرانی منطقی و منفعت‌طلب شناخته می‌شوند (Steinmo, 2008: 126). البته نهادگرایان تاریخی تمایل دارند تحولات اجتماعی و سیاسی و علیت‌ها را در بستر تاریخی آن و

1. Kettering Foundation
2. Philip Stewart
3. Gerson Sher
4. William Burns
5. Polity

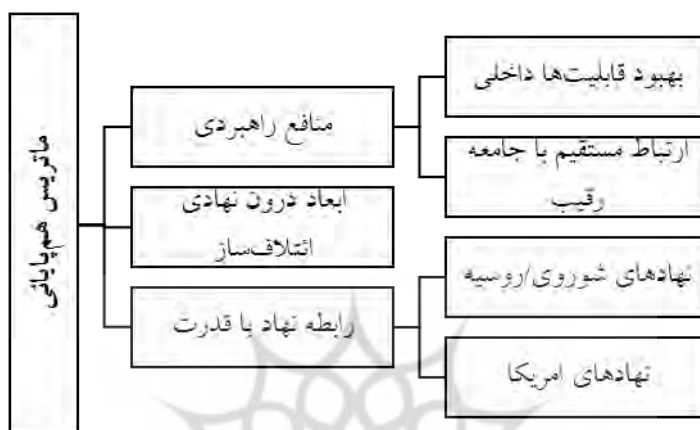
ویژگی‌های زمینه‌ای ویژه هر جامعه بررسی کنند که آن را وابستگی به مسیر^۱ می‌نامند. با توجه به این دیدگاه، رویدادهای تاریخی به دوره‌های پایداری تقسیم می‌شوند که با دوره‌های بحرانی از هم متفاوت می‌شوند. این دوره‌ها، دوره‌های حساسی هستند که تغییرهای اساسی نهادی در آن رخ داده یا توسعه تاریخی به سمتی حرکت می‌کند که مسیر جدیدی ایجاد شود (Hall and Taylor, 1996: 941-946). در همین زمینه، فروپاشی اتحاد شوروی به‌عنوان موقعیت حساس تاریخی در روابط آمریکا و روسیه در نظر گرفته شده است که با معیارهای نظریه نهادگرایی تاریخی نیز برابر است.

البته این بدین معنی نیست که هر دوره تاریخی مهم، بی‌تردید منجر به تغییرهای نهادی یا شکل‌گیری مسیرهایی مخالف با روندهای گذرانده‌شده در هر جامعه‌ای شود (Thelen, 1999: 384). علاوه بر اینکه شکل‌گیری مسیرهای متفاوت نیز به‌ضرورت به پیامدهای متفاوت نمی‌انجامد. نهادگرایان تاریخی به‌دست‌آوردن نتایج مشخص سیاسی را فقط منحصر به مسیری ویژه نمی‌دانند، زیرا معتقدند وجود سازوکارهای علی ویژه می‌تواند متضمن نتایج مشابه در مسیرهای متفاوت باشد که بحث اصلی هم‌پایانی در این نظریه است (Fioretos, 2017: 24). علت رسیدن به نتایج مشابه در مسیرهای متفاوت را باید در محرک‌های داخلی جوامع، آثار آن و بازخورد سیاست‌های ناشی از آن جست. ولی نهادگرایان از میان گروه گسترده‌ای از مؤلفه‌های تأثیرگذار، به آن دسته از عواملی توجه دارند که می‌توانند با ایجاد زنجیره‌های علی، فرایندهای مشخصی را شکل دهند که باوجود گذشت زمان و رخداد تحولات تاریخی، نتایج مشابهی را ایجاد کنند (Elgie, 2014: 141-149).

تلاش‌های نهادی برای تحقق منافع، به‌ویژه منافی که ناشی از الزام‌های راهبردی یا فشارهای بین‌المللی باشند سهم عمده‌ای در شکل‌گیری فرایندهایی دارند که سبب پویایی‌های همسان نهادی می‌شوند. ارتباط گسترده سازوکارهای نهادی با توزیع قدرت نیز نقش مشابهی دارند. وجود چنین ارتباطی علاوه بر تعیین نهاد شایسته برای رسیدگی به موضوع‌های خاص و دادن دسترسی ویژه به آن در حوزه تصمیم‌گیری، به‌واسطه فرایندهای بازتولید قدرت، برون‌داد یکسان نهادی را نیز در پی خواهد داشت. سرانجام بعد ائتلاف‌ساز روابط نهادی عامل مهمی در سوگیری پویایی‌های نهادی در جهتی است که پیش‌تر آزموده شده و برون‌داد آن مشخص است. هرچند با توجه به شرایط متفاوت، مسیر جدیدی ایجاد شده باشد (Hall, 2016: 51). در این نوشتار مؤلفه‌های پیش‌گفته را به‌عنوان محرک‌های پویایی‌های مشابه در دیپلماسی راه دوم دو کشور در دو دوره زمانی تعیین‌شده بررسی و الگوهای به‌دست‌آمده را مقایسه می‌کنیم. بر اساس اصل پایایی ماتریس ساختاری در این نوشتار مانند شکل ۱ طراحی شده است. با توجه

به روش مقایسه‌ای نوشتار، همه شاخص‌های بیان‌شده در دو دوره زمانی را به تفصیل بیان و با یکدیگر مقایسه می‌کنیم.

شکل ۱. ماتریس ساختاری نوشتار

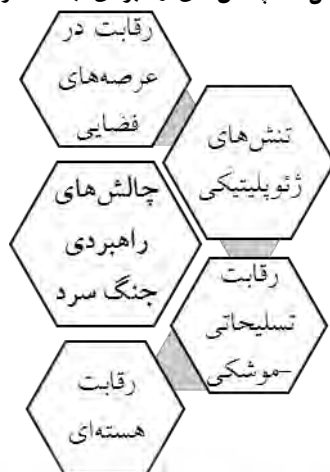

Source: Authors

۱. محرک‌های پیشبرد دیپلماسی راه دوم ایالات متحد و اتحاد شوروی (دوران جنگ سرد) تأمین منافع راهبردی

روند تحولات سال‌های آغازین جنگ سرد نشان داد که فقط کشیدن پرده آهنین نمی‌تواند تضمینی بر ایجادنشدن رویارویی هسته‌ای میان دو کشور باشد. از سرگیری آزمایش‌های جوی شوروی، بی‌درنگ پس از رویداد دیوار برلین، انفجار بمب ۱۰۰ مگا-تنی این کشور در اوایل دهه ۱۹۶۰ و رقابت در فناوری موشکی، لزوم برقراری سطحی از ثبات راهبردی را آشکار کرد (Dallas and Gilmore, 2010: 12). بعد دیگری از لزوم برقراری ثبات راهبردی مربوط به افزایش امکان رویارویی‌های ژئوپلیتیکی دو کشور بود. بحران موشکی کوبا (۱۹۶۲)، ورود آمریکا به جنگ ویتنام (۱۹۶۴) و سرکوب بهار پراگ توسط شوروی (۱۹۶۸)، دو ابرقدرت را تا مرز رویارویی هسته‌ای پیش برد (Saunders, Nemeroff, Parker, Slim, and Stewart, 2011: 2-3). بنابراین جلوگیری یا اصلاح برداشت‌های نادرست، افزایش شفافیت متقابل در مورد سیاست‌ها و قابلیت‌ها، تبدیل به هدف راهبردی پایتخت‌ها در استفاده از راه‌های غیررسمی ارتباطی در دوران جنگ سرد شد (Попов, 2004: 520-524).

شکل ۲. چالش‌های راهبردی جنگ سرد

Source: Authors

در همین زمینه، دوطرف بهبود قابلیت‌های داخلی و ارتباط‌گیری مستقیم با جامعه طرف مقابل را به‌عنوان اصل دیپلماسی راه دوم مورد توجه قرار دادند تا منافع راهبردی و ثابت دوطرف محقق شود.

الف). بهبود قابلیت‌های داخلی: با وجود دشمنی‌های آشکار دوران جنگ سرد در اواخر دهه ۱۹۵۰، دو ابرقدرت اجماع نظر داشتند که روابط علمی و ابزاری در گرو تحقق هدف‌های سیاست خارجی و منافع ملی دوجانبه است (Krasnyak, 2020: 399). به‌ویژه که پیشرفت‌های علمی بر قابلیت‌های نظامی دو کشور تأثیر تعیین‌کننده‌ای داشت و این روابط متضمن ارتقای توانمندی‌های تخصصی هر یک از دوطرف بود. هدف واشینگتن دسترسی به کارشناسان، امکانات و بانک داده‌های مسکو بود که در علوم پایه، به‌ویژه در فیزیک نظری و ریاضیات، پژوهش‌های عمیق و دقیق‌تری انجام دادند و برتری آشکاری در حوزه فضاوردی داشتند. در دهه‌های بعدی این هدف‌گذاری به حوزه‌های صلح‌آمیز اتمی و پرتاب سفینه‌های فضایی منحصر شد. در مقابل، انگیزه شوروی دسترسی به دستاوردهای فنی ایالات متحد بود. همچنین به واسطه این روابط، قابلیت‌های علمی و تخصصی شوروی در سطح جهان به رسمیت شناخته می‌شد و دانشمندان شوروی انگیزه بیشتری برای ادامه فعالیت پیدا می‌کردند. فراتر از این، شوروی، به‌دنبال الگوبرداری از اقتصاد غرب بود. از دهه ۱۹۸۰، رهبران شوروی با توجه به چشم‌انداز وضعیت اقتصادی کشور متوجه شده بودند که ساختار برنامه‌ریزی متمرکز آن‌ها ارتباطی با الگوی رشد اقتصاد جهانی ندارد. در نتیجه، در این دوره، زمینه‌سازی اصلاحات اقتصادی و حرکت به سوی اقتصاد بازار آزاد به اولویت مسکو در برقراری روابط غیررسمی میان کارشناسان تبدیل شد (Schweitzer, 2004: 3-17).

ب) ارتباط مستقیم با جامعه رقیب: با توجه به اینکه پس از جنگ جهانی دوم هر نوع راه ارتباطی جامعه و مردم شوروی با جهان مسدود شده بود، برداشت جوامع آمریکا و شوروی نسبت به طرف مقابل محدود به تبلیغاتی بود که از رسانه‌های رسمی بازتاب می‌یافت. بنابراین امکان تأثیرگذاری مستقیم بر جامعه کشور مقابل، تبدیل به هدف اصلی در گسترش روابط دیپلماسی راه دوم شد (Zybov, 2011: 160). دستیابی به این هدف از سوی آمریکا با جدیت بیشتری پیگیری می‌شد؛ به‌شکلی که حتی آشکار شدن فعالیت‌های جاسوسی شوروی به‌وسیله فرایندهای دیپلماسی راه دوم در ابتدای دهه ۱۹۸۰ نیز واشینگتن را به‌سوی قطع این راه‌های ارتباطی منحصربه‌فرد، اما محدود نکشانند (Schweitzer, 2004: 4-14). البته تأثیرگذاری بر نخبگان علمی و سیاسی کشور مقابل و ارتباط گرفتن با آن‌ها هدف مهم‌تر پایتخت‌ها در برقراری روابط غیررسمی در دوران جنگ سرد بود. واشینگتن می‌کوشید با ایجاد طبقه‌ای جدید و روشنفکر در نخبگان شوروی به تحول ساختاری و فرهنگی در این کشور دست یابد (Tuch, 1990: 127). بنابراین علاوه بر روابط علمی، دولت آمریکا زمینه را برای ارتباط بیشتر نخبگان سیاسی و دانشگاهی شوروی با نخبگان سیاسی و اجتماعی مشهور آمریکایی به‌وسیله کنفرانس‌های دارتموث فراهم کرد (Stewart, 2021: 8-17). در مقابل، گروه حاکم شوروی فرایندهای دیپلماسی راه دوم را فرصتی برای ترویج ایدئولوژی رسمی خود و محکومیت سیاست‌ها و اقدام‌های آمریکا در جمع نخبگان این کشور می‌دید. بنابراین علاوه بر مشارکت‌کنندگان، حزب کمونیست با ارسال نمایندگانی به نشست‌ها، همه را به گوش دادن به مطالبی از پیش تعیین‌شده وادار می‌کرد (Dallas and Gilmore, 2010: 11).

ابعاد درون‌نهادی ائتلاف‌ساز روابط

علاوه بر چشم‌انداز تحقق منافع راهبردی، همکاری‌های سازنده و دستاوردهای منحصربه‌فردی که از دیپلماسی راه دوم دو کشور ایجاد شد، عامل تعیین‌کننده‌ای در تغییر موضع نشست‌های رسمی قدرت در پایتخت‌ها و در نتیجه، تداوم این فرایندها در دوران جنگ سرد بود. آن‌هم در شرایطی که دو کشور با نظام‌های سیاسی و ایدئولوژیک متضاد، به شکل رسمی رقیبان بین‌المللی یکدیگر اعلام شده بودند و نهادهای امنیتی و نظامی هر دو طرف این روابط را تهدید بالقوه امنیتی می‌دیدند. این درک از تهدید به‌حدی در پایتخت‌ها جدی بود که با وجود حمایت بالاترین سطح‌های حاکمیتی، همه روابط دیپلماسی راه دوم دو کشور با کنترل و نظارت آژانس اطلاعات مرکزی ایالات متحد (سی.آی.ای)^۱ و پلیس امنیتی شوروی (ک‌اگ ب)^۲ انجام می‌شد (Krasnyak, 2020: 400-401).

1. CIA: Central Intelligence Agency
2. KGB: Committee for State Security

گزارش‌های منحصربه‌فردی که از مسیرهای متعدد دیپلماسی راه دوم به نهادهای سیاسی، نظامی و امنیتی دو کشور می‌رسید سهم بسزایی در تغییر نگرش این مراکز داشت. به شکلی که پس از مدتی خود این نهادهای نظارتی و منتقد، نمایندگانی را در فرایندهای دیپلماسی غیررسمی شرکت دادند (Dallas and Gilmore, 2010: 58-59). در نیمه دهه ۱۹۷۰ چنین تحولی به‌عنوان نشانه موافقت با همکاری‌های انجام‌شده، جدا از روابط سیاسی برآورد می‌شد. به بیان هنری کسینجر^۱ وزیر خارجه آمریکا، این روابط مفهوم تنش‌زدایی را به دستاوردی عینی تبدیل کرده بود (Schweitzer, 2004: 3). با آغاز دهه ۱۹۸۰، مقام‌های نظامی، امنیتی و حاکمیتی دو کشور به گروه مشارکت‌کنندگان در روابط مختلف دیپلماسی راه دوم دو کشور پیوستند، از جمله بلندپایه‌ترین اعضای حزب مرکزی کمونیست و نمایندگانی از کنگره ایالات متحد (Stewart, 2021: 22-32).

علاوه بر گزارش‌ها، سرشت متفاوت نشست‌های دیپلماسی راه دوم نسبت به فضای خصومت‌آمیز روابط رسمی، عامل دیگری در تغییر مواضع منتقدان روابط غیررسمی بود. این نشست‌ها با زدودن چهره «دیگری» و جایگزینی آن با روابط انسانی، فرصت‌هایی را برای بررسی مشترک منافع و طرح گزینه‌های جدید ایجاد می‌کرد که جذابیت زیادی برای شرکت‌کنندگان آن داشت (Babbitt, 2009: 541). قابلیت فرایندهای دیپلماسی راه دوم آمریکا و شوروی در گره‌گشایی از غیرممکن‌ترین مشکل‌ها، منجر به پذیرش و توجه جریان‌های رسمی حاکمیتی و گاهی منتقد به این تلاش‌ها شد. به شکلی که از دهه ۱۹۸۰ تا زمان فروپاشی، نشست‌های توجیهی فعالان آمریکایی دیپلماسی راه دوم، با مقام‌های ارشد کاخ سفید، شورای امنیت ملی، وزارت امور خارجه و دفاع و سازمان سی‌آی‌ای تبدیل به موضوعی عادی شد. در اتحاد شوروی فعالان دیپلماسی راه دوم بارها به‌وسیله بالاترین مراکز حزبی و دولتی، از جمله اداره بین‌المللی دبیرخانه مرکزی حزب^۲، دفاتر مختلف کاگ ب و وزارتخانه‌های امور خارجه و دفاع برای نشست‌های توجیهی دعوت می‌شدند (Dallas & Gilmore, 2010: 26 and 58). تغییر موضع مخالفان فرایندهای دیپلماسی راه دوم آمریکا و شوروی به حدی چشمگیر بود که در سال‌های آخر دوران جنگ سرد و فروکش کردن ملاحظه‌های جدی امنیتی، نهادهای دولتی، کمتر به این روابط وارد شدند. همچنین با بدتر شدن اوضاع اقتصادی شوروی در سال‌های آخر پیش از فروپاشی، همان مراکز مخالف و منتقد آمریکایی با قبول بیشتر هزینه روابط، نقش انکاری‌ناپذیری در تداوم این مسیر داشتند. چنین مؤلفه‌هایی بیانگر تغییر موضع این نهادها از

1. Henry Kissinger

2. International Department of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union

مخالف تا حامی فرایندهای دیپلماسی راه دوم دو کشور در دوره جنگ سرد بود (Schweitzer, 2004: 17-35).

رابطه نهاد با قدرت

یکی از مؤلفه‌های اصلی تداوم دیپلماسی راه دوم میان ایالات متحد و اتحاد شوروی در دوران جنگ سرد، نوع رابطه نهادهای انتخاب‌شده برای مشارکت در این فرایندها با گروه‌های حاکمیتی و وزن این نهادها در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی دو کشور بود. در این زمینه باید ماهیت این نهادها و نوع رابطه‌شان با نهاد برتر، یعنی حکومت را بررسی کنیم.

الف) نهادهای اتحاد شوروی: آکادمی علوم شوروی^۱ در دوران جنگ سرد بازوی مشورتی ضروری در سیاست‌گذاری‌های گروه حاکم محسوب می‌شد که مستقیم زیر نظر کمیته مرکزی حزب کمونیست فعالیت می‌کرد. این موضوع تا حد زیادی ناشی از نقش‌آفرینی آکادمی علوم در برابری قابلیت‌های نظامی شوروی با دیگر کشورهای متفق و متحد در طول جنگ جهانی دوم و بسیج ظرفیت‌های علمی و صنعتی کشور در این حوزه بود. نقش این نهاد در سیاست‌گذاری‌های دوران پس از جنگ جهانی چه در حوزه‌های نظامی و چه در اعتباربخشی داخلی و خارجی به نظام کمونیستی تعیین‌کننده بود (Guins, 1953: 269-275). بنابراین در اولین تلاش آگاهانه برای برقراری فرایندی همه‌جانبه در قالب دیپلماسی راه دوم، آکادمی علوم شوروی تبدیل به محور روابط، حتی از مسیرهای فراتر از روابط آکادمی‌های علوم شد. برای نمونه، دانشمندان برجسته آکادمی علوم شوروی و مدیران شاخص آن، بازیگران ثابت دیگر مسیرهای دیپلماسی غیررسمی با آمریکا، مانند کنفرانس‌های پاگواش و دارتموث بودند (Muxametov, 2018: 67).

البته آکادمی علوم تنها نهاد مشارکت‌کننده در مسیرهای متعدد دیپلماسی راه دوم دو کشور نبود. برخی زیرمجموعه‌های این آکادمی همچون مؤسسه اقتصاد جهانی و روابط بین‌الملل^۲ و مؤسسه مطالعات آمریکا و کانادا^۳ نیز از مشارکت‌کنندگان فعال این روابط در دوران جنگ سرد بودند. این نهادها، فعالیت خود را از دهه ۱۹۵۰، با تمرکز بر مسائل مربوط به سیاست خارجی آغاز کردند و از مراکز اصلی سیاست‌گذاری خارجی شوروی بودند؛ آن‌هم در دوره‌ای که اتحاد شوروی در حال به‌دست‌آوردن تجربه‌های جدید در عرصه‌های بین‌المللی بود (Балаян и Сунгуров, 2014: 79-83). هر دو مؤسسه علاوه بر ارائه گزارش به شخص دبیر اول، در دوره‌هایی توانستند برنامه سیاست خارجی شوروی را تنظیم کنند. علاوه بر روابط حرفه‌ای تنگاتنگ نهادی با بالاترین مراجع تصمیم‌گیر، رؤسای این مؤسسه‌های روابط شخصی با

1. Academy of Sciences of the Union of Soviet Socialist Republics (ASUSSR)
2. Institute of World Economy and International Relations
3. Institute of U.S. and Canadian Studies

اعضای کمیته مرکزی داشتند (Зайцев, 2008: 27-58). در نتیجه، تعجب‌آور نیست که رؤسای گروه‌های فرستاده‌شده شوروی به روابط غیررسمی با ایالات متحد از مدیران این مراکز انتخاب می‌شدند. کمیته دفاع از صلح شوروی^۱ از دیگر نهادهای مشارکت‌کننده در دیپلماسی غیررسمی شوروی و آمریکا در کنفرانس‌های دارتموث بود. این کمیته، بازوی اجرایی شوروی در نهادها و جنبش‌های بین‌المللی مدافع صلح و مخالف توسعه تسلیحات هسته‌ای بود و همه فعالیت‌های اتحاد شوروی در این حوزه، به صورت انحصاری به وسیله کمیته صلح انجام می‌شد. با چنین ملاحظه‌هایی کمیته صلح، مستقیم به دفتر سیاسی کمیته مرکزی حزب کمونیست مربوط می‌شد (Kramer, 1990: 429-430). از این رو گزارش‌های ارائه‌شده از سوی این کمیته در بالاترین سطح‌های تصمیم‌گیری شوروی بازتاب می‌یافت.

ب) **مؤسسه‌های ایالات متحد آمریکا:** آکادمی ملی علوم ایالات متحد،^۲ از زمان رئیس‌جمهور لینکلن^۳ (۱۸۶۵-۱۸۶۱) به منظور مشاوره‌دادن به دولت در مسائل علمی و فنی پایه‌گذاری شده بود. با اینکه این نهاد مؤسسه‌ای افتخاری با عضویت برجسته‌ترین دانشمندان منتخب آمریکا بود؛ برای دادن مشاوره‌های مستقل و مطالعات ویژه، مستقیم از سوی دولت مأموریت یافته و تأمین مالی می‌شد. در دهه ۱۹۶۰، روابط آکادمی‌ها و برقراری تماس با شهروندان نخبه و گزینش‌شده شوروی، در قالب مأموریتی جدید به آکادمی ملی علوم آمریکا سپرده شد (Sher, 2019: 17-20). با به‌دست‌آوردن اولین تجربه‌های موفقیت‌آمیز، نقش‌آفرینی آکادمی ملی علوم در تصمیم‌گیری کاخ سفید بیشتر شد. با مدیریت یکی از اعضای برجسته آکادمی علوم، در سال ۱۹۷۶ دفتر سیاست علوم و فناوری در دفتر اجرایی رئیس‌جمهور تأسیس شد. مدیر این دفتر که با تأیید مجلس سنا، به‌عنوان دستیار رئیس‌جمهور در امور علم و فناوری منصوب می‌شد، مستقیم به شخص رئیس‌جمهور و دیگر اعضای دفتر اجرایی مشاوره می‌داد (Office of Science and Technology Policy, 2022). همچنین او در کل دوره جنگ سرد مسئول سازمان‌دهی روابط غیررسمی میان دو ابرقدرت در کاخ سفید بود (Sher, 2019: 18).

علاوه بر آکادمی علوم، برخی مؤسسه‌های خصوصی چون راکفلر،^۴ فورد،^۵ جان و کاترین مک‌آرتور^۶ و بنیاد کترینگ^۷ در بخش تأمین مالی و پشتیبانی‌های لجستیکی دیپلماسی راه دوم آمریکا و شوروی وارد شدند. این بنیادها که از سوی ثروتمندترین فعالان اقتصادی و نخبگان صنعتی پایه‌گذاری شده بودند، با اجرای طرح‌های فرهنگی در سراسر جهان و با مخاطب

1. Soviet Committee for the Defense of Peace
2. National Academy of Science (NAS)
3. Abraham Lincoln
4. Rockefeller
5. Ford
6. John and Catherine MacArthur
7. Kettering

قراردادن جوامع کشورهای هدف، به منزله بال دوم پیشبرد سیاست خارجی دولت آمریکا عمل می‌کردند (Tsvetkova, 2021: 17). بنابراین انتخاب این مراکز، دستور کار و شیوه تداوم همکاری با آن‌ها مستقیم از سوی کاخ سفید و شخص رئیس‌جمهور انجام می‌شد (Berman, 1983: 12). وجود چنین ارتباط و پیوند نزدیکی میان کاخ سفید و پایه‌گذاران این بنیادها، موجب ورود آن‌ها به دیپلماسی غیررسمی با اتحاد شوروی شد. به‌شکلی که دیوید راکفلر^۱ بانکدار معروف و رئیس بنیاد راکفلر به مدت ۱۱ سال به مهره اصلی دیپلماسی راه دوم شکل‌گرفته از سوی کنفرانس دارتموث و رئیس گروه شهروندان ایالات متحد تبدیل شد (Dallas & Gilmore, 2010: 4-5).

۲. محرک‌های پیشبرد دیپلماسی راه دوم ایالات متحد آمریکا و فدراسیون روسیه

(دوران پسا جنگ سرد)

تأمین منافع راهبردی

با اینکه فروپاشی اتحاد شوروی، سرشت روابط روسیه و آمریکا را به‌طور کلی دستخوش دگرگونی کرد، در سیاست خارجی آمریکا، روسیه همچنان به‌عنوان یکی از اولویت‌ها باقی ماند. زرادخانه هسته‌ای روسیه، موقعیت راهبردی این کشور در مرزهای اروپا و آسیا و مهم‌تر از آن، قابلیت این کشور در حمایت یا به‌چالش کشیدن منافع آمریکا در جهان، با توجه به جایگاه پایدار روسیه در شورای امنیت سازمان ملل، عوامل اصلی تداوم این اهمیت بوده است (Stent, 2014: 4). با وجود چنین اهمیتی، در دوره پسا فروپاشی، منافع راهبردی تغییر زیادی کرد که توجه دوطرف در پیشبرد دیپلماسی راه دوم بود، زیرا به‌واسطه تحول ماهوی روابط، برخی از منافع پیشران دیپلماسی راه دوم در دوران جنگ سرد همچون بهبود قابلیت‌های داخلی یا ارتباط مستقیم با جامعه طرف مقابل، موضوعیت خود را از دست داده بودند. در حوزه چالش‌های راهبردی نیز پیمان‌های متعدد کنترل تسلیحات هسته‌ای از دوران جنگ سرد، سطحی از ثبات راهبردی را میان دو ابرقدرت هسته‌ای تأمین می‌کرد. علاوه بر اینکه تکمیل و توسعه این پیمان‌ها مانند پیمان‌های استارت^۲ (۲۰۰۹-۱۹۹۱)، بازداشتن جامع آزمایش‌های هسته‌ای^۳ (۱۹۹۶)، آسمان‌های باز^۴ (۲۰۲۰-۱۹۹۲) نیز فقط از راه‌های رسمی پیگیری می‌شد (Woolf, Kerr, and Nikitin, 2021: 2).

در نتیجه، در این دوره با جایگزین شدن مانع‌ها، نوعی ثبات راهبردی با چالش‌های راهبردی دوران جنگ سرد، منافع پایدار و پیشران دیپلماسی راه دوم آمریکا و روسیه به

1. David Rockefeller
2. Strategic Arms Reduction Treaty (START)
3. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty
4. Treaty on Open Skies

حوزه‌های ژئوپلیتیکی و منطقه‌ای کاهش یافت. به‌شکلی که تضاد یا رویارویی منافع دوطرف در حوزه‌های یادشده، عامل مهمی در تعیین سطح روابط دو کشور و دستاویزی برای تداوم فعالیت‌های دیپلماسی راه دوم در دوران پسا فروپاشی شد. اهمیت این سطح از منافع از آن جهت بود که از یک سو مقام‌های روسی خود را هژمون منطقه‌ای محیط پیرامونی خود می‌دیدند (Mosallanejad, 2014: 124) و از سوی دیگر، روابط روسیه با کشورهایی که از دیدگاه آمریکا نامطلوب ارزیابی می‌شدند، می‌توانست در مناطقی که ایالات متحد منافع حیاتی دارد، چالش برانگیز باشد (Stent, 2014: 11). چنان‌که همکاری‌های روسیه و ایران در حوزه‌های دفاعی و هسته‌ای یکی از محورهای چالشی ایالات متحد در منطقه و در تعامل با همتایان روس خود بوده است (Koolae and Khashe, 2011: 80). فقط در سال‌های منتهی به پایان پیمان استارت ۲ و خروج دولت ترامپ از برخی پیمان‌های کنترل تسلیحات، یعنی سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ دوباره ثبات راهبردی و کنترل تسلیحات در افق منافع اساسی دوطرف و دستور کار دیپلماسی راه دوم دو کشور قرار گرفت (Stewart, 2021: 58-60). بنابراین با خارج شدن دستور کارهای مرتبط با تهدیدهای راهبردی امنیت ملی، پیگیری دیپلماسی راه دوم آسان‌تر شد؛ زیرا حساسیت‌های دوران جنگ سرد بر این روابط (هرچند این حساسیت‌ها هیچ‌گاه از بین نرفت) کاهش چشمگیری یافت. در نتیجه، در شاخص مدیریت منافع راهبردی، تحول اساسی در این دوران رخ داد. حال باید دید دو شاخص ابعاد درون‌نهادی ائتلاف ساز و رابطه نهاد با قدرت در این دوران چه تحولی پیدا کردند.

ابعاد درون‌نهادی ائتلاف‌ساز روابط

در سال‌های ابتدایی پس از جنگ سرد، در هر دو کشور نوعی اجماع داخلی در سطح‌های حاکمیتی در مورد لزوم پیگیری دیپلماسی راه دوم وجود داشت. اولویت ایالات متحد شناخت مقام‌های جدید روسیه، تلاش برای کنترل روندهای انتقال قدرت، شکل‌گیری دولت جدید و جلوگیری از بازگشت کمونیسم به وسیله نشست‌های این نوع از دیپلماسی بود. از این رو در دهه اول پس از جنگ سرد، از سی‌نهادهای امنیتی و نظامی آمریکا بیشترین هماهنگی در حمایت از فرایندهای غیررسمی دیپلماتیک انجام شد. فضای حاکم بر جوامع نخبگی و سیاسی روسیه نیز به واسطه بحران‌های اقتصادی و سیاسی آن دوره، فرصتی برای مخالفت با هر نوع تعامل با آمریکا باقی نمی‌گذاشت (Stent, 2014: 24-29). حفظ ثبات در نواحی پیرامونی روسیه، به‌استثنای بالکان در دستور کار سیاست خارجی آمریکا قرار داشت که محور دیپلماسی راه دوم دو کشور، در سال‌های ابتدایی پسا جنگ سرد بود. تداوم این مسیر به تعریف منافع آمریکا در این مناطق نوپدید کمک شایانی کرد و عناصر اصلی یک رابطه درست با روسیه را تعیین می‌کرد (Stewart, 2021: 42). فقط از سوی کارشناسان، دانشمندان و برخی کارشناسان

مشارکت‌کننده آمریکایی مخالفت‌هایی شد که با توجه به وضعیت نابسامان روسیه و افت سطح مشارکت‌کنندگان روسی و مهاجرت گسترده مشارکت‌کنندگان روس در این روابط به آمریکا در سودمندی روابط تردید داشتند (Schweitzer, 2004: 51-80).

مخالفت با روابط دیپلماسی راه دوم دو کشور، از داخل خود فرایندها در دوره‌های دیگر تکرار شد. ولی این بار مشارکت‌کنندگان روسی منشأ مخالفت‌ها بودند. در پی قطع روابط مسکو و واشینگتن به دلیل جنگ گرجستان (۲۰۰۸) یا در روابط بحرانی دو کشور به واسطه رویدادهای سال ۲۰۱۴ اوکراین، گروه روسی، حاضر به مشارکت در نشست‌های پیشنهادی از سوی طرف آمریکایی نبود. دیپلماسی راه دوم در این دوران با توجه به اراده بالاترین سطح‌های وزارتخارج و با میانجیگری افراد با سابقه و شاخص در فرایندهای پیشین، از سر گرفته شد و چند سالی تداوم یافت (Stewart, 2021: 45&50). بنابراین تا سال ۲۰۰۹ در تفاوت با دوران جنگ سرد، اجماع در سطح‌های بالای حاکمیتی وجود دارد، ولی در سطح‌های کارشناسی چنین اجماعی نبود.

در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۶ با تقسیم کار میان مراکز اندیشه‌ای و تخصصی و با نظارت مستقیم رهبری دو کشور، دیپلماسی راه دوم میان آمریکا و روسیه بدون هیچ‌گونه مانع و مخالفتی پیگیری شد. به‌ویژه که برخی از این مراکز اندیشه‌ای را مستقیم، نهادهای دولتی تأسیس و حمایت مالی کردند (Ahmad & Baloch, 2007: 103) یا میزان مقام‌های بازنشسته نظامی و امنیتی بودند (Belfer Center for Science and International Affairs, 2022). ولی این اجماع بیش از آنکه نتیجه محوریت کاخ سفید و کرملین در تعیین سطح و میزان روابط دیپلماسی راه دوم دو کشور باشد، به دلیل کمترین میزان تأثیرگذاری این فرایندها در سیاست‌گذاری‌های کلان بوده است. به گفته مدیران دست‌اندرکار در فرایندها تا سال ۲۰۱۶ دو کشور از مسیر دیپلماسی راه دوم تنها به‌عنوان ابزاری تنظیمی در روابط استفاده کرده‌اند. به‌حاشیه‌رفتن طرح مشترک به نام ابتکار امنیتی اروآتلانتیک^۱ (۲۰۱۰) یا به سرانجام نرسیدن نشست‌های مربوط به بحران اوکراین در همین زمینه تبیین می‌شود (Stewart, 2021: 45-49).

به‌جز شرایط ویژه ناشی از انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۲۰۱۶ ایالات متحد و طرح ادعای تبانی کمپین ترامپ^۲ (۲۰۲۰-۲۰۱۶) با روسیه برای پیروزی در انتخابات، مخالفت‌نشدن با دیپلماسی راه دوم دو کشور به‌عنوان یک راه پشتیبان ارتباطی و ابزار تنظیمی در روابط در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ نیز ادامه یافت. به‌ویژه که با توجه به شدت یافتن اختلاف‌های مسکو و واشینگتن بر سر پیمان موشک‌های میان‌برد هسته‌ای و نزدیک‌شدن زمان پایان پیمان استارت ۲، در این دوران نشست‌های دیپلماسی راه دوم درباره مسائل ثبات راهبردی و کنترل تسلیحات

1. Euro-Atlantic Security Initiative
2. Donald Trump

نیز برگزار می‌شد (Stewart, 2021: 58-64). اما با توجه به تبدیل شدن رابطه با روسیه به موضوع سیاست داخلی آمریکا و قرار گرفتن برخی مؤسسه‌های ارتباطی چون مرکزی برای منافع ملی^۱ و مدیر آن دمیتری سایمز^۲ در پژوهش‌های رسمی رابرت ماللر^۳ دادستان ویژه رسیدگی به پرونده^۴ مربوط (Muller, 2019: 103-104)، از سال ۲۰۱۶ هر نوع ابتکار عمل در مورد دیپلماسی راه دوم در دستان طرف آمریکایی قرار گرفت (Stewart, 2021: 57).

البته حتی در این فضا نیز اعتماد زیادی از سوی نهادهای دولتی به تعامل شکل‌گرفته در مسیرهای متعدد دیپلماسی راه دوم دو کشور و سازنده‌بودن نشست‌های مربوط وجود داشت. همان‌طور که با اراده^۵ رؤسای جمهور دو کشور در پی نشست هلسینکی (۲۰۱۸) برای بهبود روابط و با حمایت وزیران خارجه^۶ دو طرف، دوباره مسیرهای پیشین دیپلماسی راه دوم فعال شدند و به دور از هیجان‌های ناشی از تصفیه‌حساب‌های جناحی در فضای سیاسی آمریکا بر سر رابطه با روسیه فعالیت کردند. به گفته^۷ شرکت‌کنندگان در نشست‌های مربوط، روابط دیپلماسی راه دوم در این دوره، نه تنها با مخالفت یا کارشکنی از سوی نهادهای حاکمیتی آمریکا روبه‌رو نشد، بلکه در شرایطی که مذاکرات در سطح‌های رسمی سازنده نبود، به‌عنوان راه ارتباطی ضروری میان پایتخت‌ها با بازنگه‌داشتن مسیر گفت‌وگو به پیشبرد روابط رسمی کمک شایانی کردند (Stewart, 2021: 58-64). بنابراین در دوره^۸ پسا فروپاشی با اینکه مسیرهای متعدد دیپلماسی راه دوم اثرگذاری دوران جنگ سرد در دستورکارهای رسمی را ندارند، به‌واسطه^۹ برخورداری از اعتبار و اعتماد به همکاری درون فرایندها، تداوم می‌یابند.

رابطه نهاد با قدرت

در دوره^{۱۰} پسا جنگ سرد، نهادهای اندیشه‌ای غیردولتی و مؤسسه‌های خصوصی حضور فزاینده‌ای در فرایندهای دیپلماسی راه دوم آمریکا و روسیه دارند. ولی با توجه به ماهیت دیپلماسی راه دوم، این فعالیت‌ها در حوزه‌های تخصصی یا لجستیک تنها به‌واسطه^{۱۱} ارتباط با سطح‌های مختلف حاکمیت ممکن است.

الف) نهادهای ایالات متحد: اندیشه‌های آمریکایی فعال در روابط دیپلماسی راه دوم با روسیه از نظر خاستگاه، نزدیکی با نخبگان و سطح روابط با جمع‌های تصمیم‌گیر متفاوت هستند. برخی از این مراکز مانند مؤسسه بین‌المللی گفت‌وگوهای پایدار^{۱۲} و مؤسسه کنان ویلسون سنتر^{۱۳} به‌واسطه^{۱۴} اعتبار حرفه‌ای و نفوذ بنیان‌گذاران آن‌ها یا پیشینه^{۱۵} فعالیت مدیرانشان در دیپلماسی راه دوم در دوران جنگ سرد، در دوران پسا فروپاشی نیز مأموریت یافتند روابط

1. Center for the National Interest
2. Dimitri Simes
3. Robert Mueller
4. International Institute for Sustained Dialogue
5. Wilson Center's Kennan Institute

پیشین را از سر بگیرند (Stewart, 2020: 32-34). برخی نیز همچون مؤسسه بروکینگز^۱ یا کارنگی برای صلح^۲ در دهه اول قرن بیستم با مأموریت‌های دولتی در عرصه سیاست خارجی راه‌اندازی شدند و با ارائه مشاوره سیاسی بی‌طرفانه به‌ویژه در حوزه حل بحران و صلح‌سازی، در ارتباط تنگاتنگ با حلقه مشاوران ارشد رؤسای جمهور آمریکا باقی ماندند (Haass, 2002: 5-6). برخی از مراکز مؤثر در این فرایندها را به‌واسطه حضور مقام‌های دولتی و ارتباط با نشست‌های تصمیم‌ساز سیاست خارجی آمریکا، به‌سختی می‌توان غیردولتی یا مستقل محسوب کرد. مؤسسه صلح ایالات متحد^۳ و مرکز بلفر دانشگاه هاروارد^۴ از این جمله هستند.

مؤسسه صلح ایالات متحد در دوران جنگ سرد به دستور ریگان^۵ (۱۹۸۱-۱۹۸۹) رئیس‌جمهور با ردیف بودجه‌ای دولتی پایه‌گذاری شد. هیئت‌مدیره این اندیشکده، متشکل از مقام‌های امنیتی و اطلاعاتی و نظامی شاغل در دولت، اعضای کنگره، وزیر دفاع و خارجه یا نمایندگان آن‌ها و رئیس دانشگاه دفاع ملی آمریکا است. انتصاب این افراد که از هر دو حزب سیاسی انتخاب می‌شوند، نیازمند تأیید کنگره است (The United States Institute of Peace, April 2022). این مؤسسه علاوه بر دادن مشاوره فراهزبی به گروه وسیعی از نهادهای حاکمیتی آمریکا در مورد منازعات جهانی و راه‌حل‌های دستیابی به صلح، به جذب افراد مستعد و توانمندسازی آن‌ها با مهارت‌های لازم در این حوزه می‌پردازد (Ahmad & Baloch, 2007: 103). مدیران بلفرستتر دانشگاه هاروارد علاوه بر مطرح‌ترین نظریه‌پردازان، استادان دانشگاهی و راهبردنویسان حوزه دفاعی و امنیت بین‌الملل، متشکل از وزیران و مقام‌های پیشین یا کنونی دفاعی، امور خارجه و امنیتی ایالات متحد هستند. البته این مرکز ردیف بودجه دولتی ندارد، ولی در طرح‌های دولتی و حاکمیتی در حوزه‌های هسته‌ای و کنترل تسلیحات مشارکت می‌کند (Belfer Center for Science and International Affairs, 2022). به بیانی، این نهادها بازوهای پژوهشی مورد اعتماد رهبران و تصمیم‌گیران اصلی گروه حاکم آمریکا هستند. بنابراین چندان تعجب‌برانگیز نیست که مسیر دیپلماسی راه دوم نظامی و اطلاعاتی آمریکا با روسیه در سال ۲۰۰۸ با پایه‌گذاری گروه ال‌ب^۶ در مرکز بلفر دانشگاه هاروارد تحقق یافت. بالاترین سطح‌های دولتی مشتمل بر رؤسای جمهور، وزیران امور خارجه و دفاع دو کشور و آژانس‌های اطلاعاتی مستقیم بر خروجی نشست‌های این مرکز توجه داشته‌اند (Elbe Group, 2022). به‌واسطه چنین اعتماد گسترده‌ای، بخشی از دیپلماسی راه دوم دو کشور در حوزه کنترل تسلیحات به‌وسیله

-
1. Brookings Institute
 2. Carnegie Endowment for International Peace
 3. United States Institute of Peace (USIP)
 4. Belfer Center for Science and International Affairs at Harvard Kennedy School
 5. Ronald Reagan
 6. Elbe Group

یکی دیگر از زیرمجموعه‌های دانشگاه هاروارد پیگیری شده است. مرکز دیویس^۱ دانشگاه هاروارد علاوه بر ورود به بخشی از فرایندهای دیپلماسی راه دوم دو کشور، مسئول دادن آموزش‌های لازم به مقام‌های ارشد و شرکت‌کنندگان در مذاکرات چالشی مربوط است (Davis Center, 2022).

مدرسه فلچر دانشگاه تافتس^۲ به‌واسطه اعتبار علمی جهانی و پیشینه درخشان در پرورش حرفه‌ای و مبتکرانه دیپلمات‌های سرآمد در سال‌های اخیر به دیپلماسی راه دوم آمریکا و روسیه راه یافته است. کنفرانس‌های برگزار شده از سوی این مؤسسه با توجه معتبرترین مراکز اندیشه‌ای روسی و آمریکایی و مطرح‌ترین استادان حوزه سیاست دو کشور روبه‌رو می‌شود (MGIMO-Fletcher Conference Series, 2022). در مقابل، مؤسسه ایزالن^۳ جزء مراکزی است که به‌واسطه ارتباط با دستگاه دیپلماسی آمریکا و با حمایت کامل وزارت امور خارجه و دیپلمات‌های کارکشته آن به فعالیت‌های بیشتر فرهنگی دیپلماسی راه دوم ورود پیدا کرده است (Esalen Institute, 2021: 4-11).

ب) مراکز اندیشه‌ای و مؤسسه‌های فدراسیون روسیه: غیر از مؤسسه اقتصاد جهانی و روابط بین‌الملل و مؤسسه مطالعات آمریکا و کانادا که زیرمجموعه‌های آکادمی علوم روسیه و مراکزی دولتی محسوب می‌شوند، دیگر مراکز اندیشه‌ای و دانشگاهی که در دوره پسا‌فروپاشی به فرایندهای دیپلماسی راه دوم روسیه و آمریکا وارد شدند بیشتر غیردولتی هستند. اما این مراکز با توجه به ضرورت برقراری این فرایندها با سازوکارهای غیردولتی و لزوم تعامل با نهادهای آمریکایی پایه‌گذاری شده‌اند (Muxametov, 2018: 65-66). سیاست‌گذاری خارجی در روسیه بسیار متمرکز است. بنا بر قانون اساسی فدراسیون روسیه، این مهم در محدوده اختیار دولت و شخص رئیس‌جمهور است. تا حدی که تأثیرگذاری نهادهای قانون‌گذار بر رویکردهای سیاست خارجی روسیه و به‌چالش کشیدن تصمیم‌های گرفته‌شده در این حوزه کمتر اتفاق می‌افتد (Barbashin & Graef, 2019: 4). البته این مراکز غیردولتی بیشتر به‌واسطه اعتبار مؤسسان آن‌ها نزد کرملین و دستگاه سیاست خارجی مسکو قدرت می‌یابند. معروف‌ترین آن‌ها، مؤسسه پریماکف^۴ است. پریماکف نه تنها به دلیل تجربه مقام وزیر خارجه روسیه، بلکه به‌واسطه مدیریت کارگروه‌های مشترک با آمریکا در کنفرانس‌های دارتموث دوره جنگ سرد، در نشست‌های سیاسی مسکو اعتبار ویژه‌ای داشت. ویتالی نامکین^۵ بنیان‌گذار مؤسسه بین‌المللی مطالعات راهبردی و سیاسی^۶ نیز از چهره‌های شناخته‌شده گروه‌های ضربت

1. Davis Center

2. The Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University

3. Esalen Institute

4. Primakov

5. Vitaly Naumkin

6. International Center for Strategic and Political Studies

مشترک با آمریکا در دیپلماسی غیررسمی دوران جنگ سرد بود. شهرت و اعتبارش در هر دو پایتخت، وی را تبدیل به مهره اصلی دیپلماسی راه دوم دو کشور کرد که بی‌فاصله پس از فروپاشی اتحاد شوروی شکل گرفت (Dallas & Gilmore, 2010:34-35). موقعیت یوری شافرانیک،^۱ بنیان‌گذار بنیاد سیاست و منابع جهانی^۲ به‌عنوان وزیر دولت روسیه در حوزه انرژی و فعالیت‌های اقتصادی در سطح بین‌المللی، موجب ورود این مرکز در تأمین مالی روابط غیررسمی دو کشور در سال‌های ۲۰۰۸ به بعد شد (Stewart, 2021: 52-54).

شورای سیاست خارجی و دفاعی^۳ و باشگاه گفت‌وگوی والدای^۴ مؤسسه‌هایی هستند که از ارتباط گسترده با دولت روسیه برخوردارند. به‌شکلی که از آن‌ها به‌عنوان کانون‌های تفکر با حمایت دولت نام برده می‌شود. البته هر دو مؤسسه، بدون دریافت بودجه مستقیم از دولت و با تأمین مالی از سوی شرکت‌های دولتی و خصوصی اداره می‌شوند. شورای سیاست خارجی و دفاعی به‌واسطه تأسیس از سوی برخی شخصیت‌های بلندپایه دولتی و عضویت دائمی نمایندگان از وزارتخانه‌های دفاع و علوم در هیئت‌مدیره آن، از اندیشه‌های نزدیک به قدرت محسوب می‌شود. به‌ویژه که از سال ۲۰۱۶ به بعد، شخص وزیر امور خارجه و یکی از معاونانش به عضویت هیئت‌مدیره این مؤسسه درآمده‌اند (Barbashin & Graef, 2019: 14-15). انتشار پیام‌هایی به مناسبت بزرگداشت دومین دهه تأسیس این شورا از سوی پوتین، نشانه اعتماد گسترده کرملین به این نهاد اندیشه‌ای است (Путин, 2012). باشگاه والدای نیز به‌طور رسمی مستقل از دولت محسوب می‌شود. ولی به‌عنوان رکن دیپلماسی عمومی روسیه و ظرفیتی که برای توجیه سیاست خارجی این کشور دارد، در ارتباط تنگاتنگ با گروه حاکم و مقام‌های فعال در نهاد ریاست جمهوری مشتمل بر رئیس دفتر و معاونان رئیس‌جمهور، نخست‌وزیر و معاونانش فعالیت می‌کند (Международный дискуссионный клуб «Валдай», 2022).

1. Yuri Shafranik
2. World Politics and Resources Foundation
3. Council On Foreign and Defense Policy
4. Valdai Discussion Club

ورود دیگر مراکز همچون بنیاد گورچاکف،^۱ مؤسسه دولتی روابط بین‌الملل مسکو،^۲ دانشگاه پژوهش‌های ملی^۳ و دانشگاه عالی اقتصاد^۴ به روابط دیپلماسی راه دوم دورهٔ پسافروپاشی از آن جهت است که این مراکز اندیشه‌ای دانشگاهی، مستقیم توابع وزارت امور خارجهٔ روسیه محسوب می‌شوند. این مؤسسه‌ها علاوه بر مشارکت در آموزش بخش مهمی از دیپلمات‌های روسیه، در تنظیم سیاست‌های کاربردی این وزارتخانه نقش دارند (Barbashin & Graef, 2019: 9). البته بنیاد گورچاکف با پیگیری عملیاتی دیپلماسی عمومی روسیه و به‌واسطهٔ دادن کمک‌های مالی به مؤسسه‌های خارجی در کنار این مراکز به‌عنوان یکی از بازوهای اجرایی این وزارتخانه عمل می‌کند (Pallin & Oxenstierna, 2017: 27).

نتیجه

بررسی روند دیپلماسی راه دوم، میان ایالات متحد و اتحاد شوروی و تحولات آیندهٔ آن در دوران پس از فروپاشی، نشانهٔ ضرورت بهره‌بردن از روابط غیررسمی برای تحقق هدف‌های سیاست خارجی و منافع راهبردی است که از راه‌های رسمی قابل پیگیری نبوده‌اند. زیرا دیواری از بی‌اعتمادی میان دو کشور، واشینگتن و مسکو را در مسیر رسیدن به هر نوع توافقی با چالش‌های متعدد روبه‌رو کرده است. وجود شکاف و بی‌اعتمادی فزاینده در سطح‌های رسمی، استفاده از نهادهای دولتی یا مورد اعتماد دولت‌ها را برای پیشبرد کنترل‌شدهٔ دیپلماسی غیررسمی ضروری ساخته است. به‌شکلی که حتی افراد باتجربه در دیپلماسی راه دوم در دو کشور در دوران پسافروپاشی با نهادسازی به از سرگیری فرایندها پرداخته‌اند. با اینکه تداوم نهادی این روابط به‌عنوان پویایی مشابه هر دو دوره دیده می‌شود، از مقایسهٔ این دو دورهٔ زمانی، شباهت‌ها و تفاوت‌هایی مشخص می‌شود که در جدول‌های ۱ و ۲ آمده است.

جدول ۱. شباهت‌های دیپلماسی راه دوم در دوران جنگ سرد و پسافروپاشی

دوران جنگ سرد	دوران پسافروپاشی
پیگیری نهادی دیپلماسی راه دوم	
برخورداری از حمایت بالاترین سطح‌های حاکمیتی (دبیرکل و رئیس‌جمهور)	برخورداری از حمایت سطح‌های مختلف حاکمیتی
شکل‌گیری روابط ائتلاف‌ساز	وجود روابط ائتلاف‌ساز
لزوم تحقق منافع راهبردی	

Source: Authors

1. Garchakov
2. Moscow State Institute of International Relations
3. National Research University
4. Higher School of Economics

همان‌طور که در جدول دیدیم، در هر دو دوره زمانی، لزوم تحقق منافع راهبردی، عامل پیشران مشترکی است که در هر دو دوره از حمایت بالاترین سطح‌های اجرایی پایتخت‌ها برخوردار است. این حمایت در دوره پسا فروپاشی به سطح‌های مختلف حاکمیتی تسری می‌یابد. مهم‌ترین عامل توسعه این حمایت، روابط ائتلاف‌سازی است که در نشست‌های دیپلماسی راه دوم دو کشور شکل گرفته است. تداوم روابط ائتلاف‌ساز در دوره پسا فروپاشی نشانه سازگاری دیپلماسی راه دوم دوره متأخر با مسیر تاریخی آن در دوره جنگ سرد است.

جدول ۲. تفاوت‌های دیپلماسی راه دوم در دوران جنگ سرد و پسا فروپاشی

دوران پسا فروپاشی	دوران جنگ سرد	
برقراری ثبات ژئوپلیتیک و منطقه‌ای	برقراری ثبات راهبردی و ژئوپلیتیک بهبود قابلیت‌های داخلی ارتباط مستقیم با جامعه رقیب	منافع پیشران
۲۱ نهاد غیردولتی و با فاصله زیاد از دولت	۹ نهاد رسمی یا مربوط با دولت	مجری روابط
از داخل فرایندها در سطح کارشناسی	از سوی نهادهای امنیتی و نظامی	مخالفت با فرایندها یا انتقاد از فرایندها
بازنگه داشتن زمینه گفت‌وگو و کمک به پیشبرد روابط رسمی به‌عنوان ابزار تنظیمی در روابط	تأثیرگذاری در دستورکارهای رسمی و امضای پیمان‌های کنترل تسلیحات	دستاوردهای نتیجه روابط

Source: Authors

تفاوت‌های به‌دست آمده از مقایسه دو دوره زمانی، نشان می‌دهد علاوه بر تغییر در کیفیت و کمیت منافع پیشران دیپلماسی غیررسمی دو کشور، کمیت و ماهیت نهادهای مجری این روابط نیز تغییر کرده‌اند. علاوه بر اینکه در سطح انتقاد و مخالفت با فرایندها نیز تغییر چشمگیری نسبت به دوره جنگ سرد ایجاد شده است. البته این مهم را می‌توان در تحول ایجاد شده در سطح نتیجه‌بخش بودن فرایندها جست که آشکارا در دوره پسا فروپاشی کاهش یافته است. با توجه به نتایج به‌دست آمده و در پاسخ به پرسش نوشتار باید گفت از میان عوامل علی یکسان در دوره جنگ سرد، وجود منافع متعدد راهبردی، مهم‌ترین عامل پیشران این فرایندها هستند. پذیرش این روابط در سطح‌های مختلف حاکمیتی دو کشور به‌عنوان فرایندی مکمل در حوزه دیپلماسی و شکل‌گیری اجماع نظر، نتیجه تحقق منافع راهبردی به‌وسیله روابط دیپلماسی راه دوم دو کشور است.

در حالی که در دوران پسافروپاشی، وجود اعتماد و اجماع نظر نسبت به روابط ساختارمند دیپلماسی راه دوم، بین عامل اصلی پیشبرد آن در این دوره بوده است، زیرا با تغییرات انجام‌شده در سطح منافع و ورود نهادهایی با فاصله زیاد از مراکز قدرت، به‌عنوان دیگر مؤلفه‌های تعیین‌کننده، شاهد کاهش تأثیرگذاری فرایندهای دیپلماسی راه دوم بر جریان‌های رسمی هستیم. هرچند که در دوره پسافروپاشی، کمیت مسیرها و نهادهای مؤثر افزایش مشهودی داشته‌اند. به بیانی، در دوران پسافروپاشی، ابعاد درون‌نهادی ائتلاف‌ساز، عامل پیشران دیپلماسی راه دوم بوده است. در جمع‌بندی کلی، از مقایسه انجام‌شده می‌توان گفت در دوران جنگ سرد دیپلماسی راه دوم آمریکا و شوروی تقویت شد و تأثیرگذار بود، ولی در دوران جنگ سرد، دیپلماسی راه دوم آمریکا و روسیه توسعه یافت، ولی تأثیرگذاری چندانی نداشته است.

Reference

- Ahmad, Mahmood, and Qadar Bakhsh Baloch (2007), "Behind the Scene: The Contributions of Think Tanks in U.S. Policy-Making" **The Dialogue**, Vol. 2, No. 2, pp. 99-120, Available at: https://www.qurtuba.edu.pk/thedialogue/The%20Dialogue/2_2/4_M_Ahmad.pdf. (Accessed on: 13/2/2021).
- Babbitt, Eileen (2009) "The Evolution of International Conflict Resolution: From Cold War to Peacebuilding", **Negotiation Journal**, Vol. 25, No. 4, pp. 539-549, (doi:10.1111/j.1571-9979.2009.00244.x)
- Barbashin, Anton, and Alexander Graef (2019), **Thinking Foreign Policy in Russia: Think Tanks and Grand Narratives**, Washington, D.C.: Atlantic Council.
- Belfer Center for Science and International Affairs** (2022), About: Overview, History, Available at: <https://www.belfercenter.org/about/overview/history>, (Accessed on: 2/4/2022)
- Berman, Edward H. (1983). **The Influence of the Carnegie, Ford and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy: The Ideology of Philanthropy**. Albany: State University of New York Press.
- Dallas, Paloma, and Melinda Gilmore (2010), **The Dartmouth Conference: The First 50 Years**, Dayton: Kettering Foundation.
- Davis Center** (2022), Academic Program, Available at: <https://daviscenter.fas.harvard.edu/academic-programs>, (Accessed on: 10/1/2022).

- Elbe Group** (2022), Special Initiative Elbe Group, Available at: <https://www.belfercenter.org/elbe-group/overview-elbe-group>, (Accessed on: 10/1/2022)
- Elgie, Robert (2014), "The Institutional Approach to Political Leadership" in: **Good Democratic Leadership: On Prudence and Judgment in Modern Democracies**, by John Kane and Haig Patapan, Oxford: Oxford University press.
- Esalen Institute** (2021) Esalen's Half-Century of Pioneering Cultural Initiatives 1962 to 2019, Available at: <https://www.esalen.org/ctr/past-initiatives-See-All-Initiatives>, (Accessed on: 7/20/2021).
- Fioretos, Orfeo (2017), "International Politics and Institutions in Time" **International Politics and Institutions in Time**, by Orfeo Fioretos, Oxford: Oxford University Press.
- Fioretos, Orfeo, Tullia Falletti, and Adam Sheingate (2016), **The Oxford Handbook of Historical Institutionalism**, Oxford: Oxford University Press.
- Guins, George (1953), "The Academy of Sciences of the USSR", **The Russian Review**, Vol. 12, No. 4, pp. 269-278, (doi:10.2307/125959).
- Haass, Richard (2002), "Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy-Maker's Perspective", **U.S Foreign Policy Agenda**, Vol. 7, No. 2, pp. 5-9, Available at: <https://2001-2009.state.gov/s/p/rem/15506.htm>
- Hall, Peter (2016), "Politics as a Process Structured in Space and Time", in: **The Oxford Handbook of Historical Institutionalism**, by Orfeo Fioretos, Tullia G. Falletti and Adam Sheingate, Oxford: Oxford University Press.
- Hall, Peter and Rosemary Taylor (1996), "Political Science and the Three New Institutionalisms" **Political Studies**, Vol. 44, No. 5, pp. 936-957, (doi: 10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x)
- Imbrie, Andrew and Elsa Kania (2019), **Great Powers Options, Challenges, and Lessons Learned for Pragmatic Engagement**, Washington: Center for Security and Emerging Technology.
- Koolae, Elaheh and Jafar Khashe (2011), "An Analysis of Russia-United States Relations in light of Obama's "Reset" Policy", **Central Eurasia Studies**, Vol. 4, No. 9, pp. 79-98, [in Persian]
- Kramer, Mark (1990), "The Role of The CPSU International Department in Soviet Foreign Relations and National Security Policy", **Soviet Studies**, Vol. 42, No. 3, pp. 429-446, (doi:10.1080/09668139008411880)

- Krasnyak, Olga (2020), "Science Diplomacy and Soviet-American Academic and Technical Exchanges" **The Hague Journal of Diplomacy**, Vol. 15, No. 3, pp. 398-408, (doi:10.1163/1871191X-BJA10025)
- MGIMO-Fletcher Conference Series** (2022), MGIMO-Fletcher Conference Series Grand Challenges in Russia- U.S. Relations, Available at: <https://sites.tufts.edu/mgimo/>. (Accessed on: 10/1/2022)
- Mosallanejad, Abbas (2014), "Russia's Strategic Balance and Security Policy Making in International System", **Central Eurasia Studies**, Vol. 6, No. 2, pp. 121-140, (doi: 10.22059/JCEP.2014.36774) [in Persian].
- Mouritsen, Jan (1994), "Rationality, Institutions and Decision Making", **Accounting, Organizations and Society**, Vol. 19. No. 2, pp. 193-211, (doi: 10.1016/0361-3682(94)90018-3).
- Muller, Robert (2019), **Report on The Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election**, Washington: U.S. Department of Justice, Available at: <https://www.justice.gov/archives/sco/file/1373816/download>. (Accessed on: 16/3/2022).
- Office of Science and Technology Policy** (2022), White House Office of Science and Technology Policy, Available at: <https://www.whitehouse.gov/ostp/>. (Accessed on: 16/3/2022)
- Pallin, Carolina and Susanne Oxenstierna (2017), **Russian Think Tanks and Soft Power**, Stockholm: Swedish Defence Research Agency.
- Peters, Guy (1999), **Institutional Theory in Political Science, The New Institutionalism**, London and New York: PINTER.
- Saunders, Harold, Teddy Nemeroff, Priya Narayan Parker, Randa M. Slim, and Philip D. Stewart (2011), **Sustained Dialogue in Conflicts; Transformation and Change**, New York: St. Martin's Press LLC.
- Schweitzer, Glenn (2004), **Scientists, Engineers, and Track-Two Diplomacy: A Half-Century of U.S.-Russian Interacademy Cooperation**, Washington: The National Academies Press.
- Sher, Gerson (2019), **From Pugwash To Putin. A Critical History of US-Soviet Scientific Cooperation**, Bloomington: Indiana University Press.
- Steinmo, Seven (2008), "Historical Institutionalism", in: **Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective**, Donatella Della Porta and Michael Keating, Cambridge: Cambridge University Press.

- Stent, Angela (2014), **The Limits of Partnership : U.S.-Russian Relations in the Twenty-First Century**, Princeton: Princeton University Press.
- Stewart, Philip (2020), **Breaking Barriers in US - Russia Relations: The Power and Promise of Citizen Diplomacy**, Ohio: Kettering Foundation Press.
- Stewart, Philip (2021), **Six Decades of US-Russian Citizen Dialogue: Past Lessons, Future Hopes**, Ohio: Kettering Foundation Press.
- The United States Institute of Peace** (2022), About Leadership: Board of Directors, Available at: <https://www.usip.org/about/leadership/board-directors>, (Accessed on: 2/4/2022).
- Thelen, Kathleen (1999), "Historical Institutionalism in Comparative Politics", **Annual Reviews of Politic Science**, Vol. 2, No. 1, pp. 369–404, (doi: 10.1146/annurev.polisci.2.1.369)
- Tsvetkova, Natalia (2021), **The Cold War in Universities : U. S. and Soviet Cultural Diplomacy, 1945-1990**, Leiden-Boston: Brill.
- Tuch, Hans (1990), **Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas**, New York: St. Martin's Press.
- Woolf, Amy, Paul Kerr, and Marybeth Nikitin (2021), **Arms Control and Nonproliferation: A Catalog of Treaties and Agreements**, Washington: Congressional Research Service, Available at: <https://sgp.fas.org/crs/nuke/RL33865.pdf>, (Accessed on: 2/4/2022).
- Балаян А., Сунгуров Ю (2014), **Фабрики Мысли: Международный и Российский Опыт** Санкт-Петербург: НИУ ВШЭ.
- Зайцев, Д (2008), "Влияние Институциональной Среды на Развитие Негосударственных Политических Акторов", **Право и политика**, No. 11, стр. 2757-2768, Режим доступа: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=-7348, (Accessed on: 5/4/2022).
- Зубок, Владислав (2011), **Неудавшаяся империя: Советский Союз в холодной войне от Сталина до Горбачева**, Москва: РОССПЭН.
- Международный дискуссионный клуб «Валдай»** (2022), О «Валдае»; Что такое «Валдай». Режим доступа: <https://ru.valdaiclub.com/about/valdai/>. (Accessed on: 5/4/2022)
- Мухаметов, Руслан (2018), «Место и Роль Неправительственных Организаций в Урегулировании Международных Конфликтов», **Дискурс-Пи**, стр. 65-72, (doi:10.17506/dipi.2018.30.1.6572)
- Попов, В. (2004), **Современная дипломатия: теория и практика**, Москва: Междкнародные Отношения.

Путин, Владимир (2012), **Двадцатилетие дня основания Совета по внешней и оборонной политике**, Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/bank/30576>.

